

ÁTVÁLTVA VAGY NEM

TO TRANSLATE OR NOT TO TRANSLATE

HUSZÁR ÁGNES¹–KEGYES ERIKA²

A jelen tanulmány egy, az indoeurópai nyelvek zömében meglévő nyelvtani kategóriának, a nyelvtani nemnek a szerepéből kiindulva tárgyalja a fordítók számára adódó problémákat. Először a magyar nyelvre való fordítás során adódó problémákat veszi sorra, majd magyar nyelvű szövegek indoeurópai nyelvekre való fordításaiban vizsgálja a nemre való utalás kérdéseit. Számos példában idézi napjaink olyan irodalmi műveit, amelynek szerzői tudatosan törekszenek arra, hogy karaktereik társadalmi és biológiai neme homályban maradjon. Ilyenkor a fordító helyzete egyáltalán nem irigylésre méltó, mert anyanyelve nyelvtani szabályaihoz alkalmazkodva olyankor is „nemesítenie” kell a jelzett személyt, azaz hímnemre vagy nőnemre utaló névmást kell alkalmaznia, amikor az eredeti mű szerzője ezt elkerülheti. Egyre gazdagabb hagyományai és különféle irányzatai alakultak ki az ún. feminista fordítástudománynak, melynek két jellemző területe a fordításkritika és fordításelemzés. A dolgozat fordítások egész sorának elemzése alapján mutatja be ezeket.

Kulcsszavak: természetes és nyelvtani nem, fordítói döntések, törlés, konkretizálás, gender-szemponú fordításkutatás, nemi szemponú nézőpontváltás

This paper discusses the translation problems involved in a grammatical category present in the majority of Indo-European languages: gender. First, it gives an overview of the problems in translating from these languages into Hungarian, then it investigates the issues of gender reference in texts translated from Hungarian into different Indo-European languages. Several examples are quoted from contemporary literature where authors consciously strive to hide their characters' social gender identity and biological sex. In such cases, the translator is in a difficult situation as observing the grammatical rules of his/her mother tongue, he/she should reveal the sex of the character involved through the use of the proper masculine or feminine pronouns even when the author of the original work can avoid doing this. By now, feminist translation studies has developed rich traditions and different branches in the two characteristic fields of translation criticism and translation analysis. The paper gives an overview of these through the analysis of a large number of translated texts.

¹ HUSZÁR ÁGNES
egyetemi docens
ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/C.
huszaragnes1492@gmail.com

² KEGYES ERIKA
egyetemi docens
Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézet
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
kegyeserika@gmail.com

Keywords: sex and gender, translator decisions, deletion, concretising, gender-based translation studies, gender-based perspective shift

Bevezetés

A legtöbb magyar ember a nyelvtani nem kategóriájával valamely idegen nyelv elsajátítása közben találkozik először, és logikátlannak, fölöslegesnek tartja, a nyelvtanulás amúgy is nehéz feladatának további bonyolításaként éli meg, hogy a főneveknek neme vagy a névmásoknak is nyelvtani neme van. Lám, mi magyarok – s tegyük hozzá, a törökök és jónéhány más nyelvek beszélői is – milyen jól megvagyunk nélküle. Ha pedig ki akarjuk fejezni egy élőlénynek a nemét, arra is megvannak az eszközeink, pl. *mérmőknő, lánycica, fiútigris*.

Igen, ahogy a mindennapi ember, a *folklinguistics* képviselője is látja, az egyes nyelvek alaposan különböznek egymástól grammatikai felépítésükben. Ez számos nehézséget okoz a saját anyanyelve kategóriarendszerében szocializálódott és azt naiv módon univerzálisnak képzelő nyelvtanulónak.

Bizonyos nyelvtani kategóriák megléte vagy hiánya egyébként nem korlátozza a „mindent kifejezhetőség” elvének hatókörét. Ahogy Jakobson mondta, a nyelvek abban különböznek lényegesen egymástól, amit ki kell fejezniük, és nem abban, amit ki tudnak fejezni: “Languages differ essentially in what they must convey and not in what they may convey” (idézi KLAUDY 2007: 178).

A nyelvtani kategóriák egyike – a grammatikai nem – az a jelenség, hogy egyes nyelvek rendszerében a főnevek nyelvtani nem szerint csoportokba sorolhatók, ilyen értelemben beszélnek például hímnemű és nőnemű főnevekről. Vannak olyan nyelvészek, pl. Trudgill, akik fölöslegesnek tartják a nyelvtani nemek szerinti megkülönböztetést, mások, pl. Dahl, a szókincs fontos csoportosító szempontját látják benne.

1. Vélekedések a grammatikai nemről és hiányáról

A nyelvtani nem a nyelvészek számára sokáig nem számított érdekes kutatási témának. Mostanában érdekessé vált, mivel neurolingvisztikai vizsgálatok eredményei megmutatták a relevanciáját mind a mentális lexikon felépítése, mind pedig a beszédprodukciónak a folyamatok szempontjából. Konferenciák és folyóiratok tematikus számai jelzik a megélnéklő érdeklődést a kérdés iránt. A közös gondolkodás eredményeképpen a nyelvtani nemet illető alapvető kérdésekben konszenzus alakult ki. Mindenekelőtt abban, hogy a nyelvtani nemet (*grammatical gender*) világosan el kell választani a természetes nemtől (*natural gender, sex*) (COMRIE 1999: 458). A kettő közti különbség az, hogy azoknak a főneveknek az esetében, amelyek egyértelműen férfira vagy nőre referálnak, pl. *apó, óvónő*, a természetes nem a szó jelentésének konstitutív eleme, azaz szemantikai jegy. A grammatikai nem ezzel szemben szintaktikai-lexikai jegy. Vannak esetek, amikor egy főnévre mind a kettő jellemző, pl. *der Mann, die Frau*. A természetes nemre utaló – szemantikai – és a grammatikai nemre utaló – szintaktikai-lexikai – jegyek egymást erősítik, általában össze is kapcsolódnak a beszélők mentális lexikonában. Ezt olyan esetekben is tapasztalhatjuk, amikor a mentális lexikon valamilyen okból kifolyólag sérül (például Broca-afázia)

(VIGLIOCCO és ZILLI 1999: 646). Klinikai kísérletekben az afáziás betegek is jól teljesítettek a főnév és a hozzátartozó névelő kiválasztásában abban az esetben, ha a főnév természetes személyt jelölt meg (VIGLIOCCO és ZILLI 1999).

A másik fontos felismerés, hogy az indoeurópai nyelvekben megszokott nyelvtani nemek alkotta csoportok és egyes egzotikusnak számító nyelvek főnévi csoportjai hasonlóan viselkednek. Lakoff Dixon nyomán leírta az ausztráliai bennszülött *dyirbal* nyelv főnévi rendszerét. Az e nyelvet beszélőknek minden főnév előtt ki kell mondani a *bayi*, a *balan*, a *balam* vagy a *bala* szavak valamelyikét, amik a négy grammatikai-szemantikai kategóriát jelölik. Ezek mint genus-rendszerek működnek, és a főnevek klasszifikációja például a veszélyes, az ehető, a látható, az élő és életelen kritériumai mentén rendeződik el. A *bayi-genusba* tartoznak például a férfiak, a kenguruk, a kígyók és a fegyverek többsége. A *balan-genusba* sorolandók be a nők, a kutyák, egyes halfajták és a madarak többsége is. A *balam* kategóriába kerültek például az ehető növények és virágok, a fogyasztható zöldségek nagy része és a méz. A *bala* szó hangzik el fák és a testrészek, a kövek és a zajok megnevezésekor. Ezek a névelői funkciót betöltő szavak a mi gondolkodásunknak némileg furcsának tűnő szemantikai csoportokat jelölnek (LAKOFF 1987: 92–3.).

A bantu nyelvek kategorizálási rendszere még ennél is bonyolultabb. A Gabonban használatos *isangu* nyelv például öt főnévi kategóriát különböztet meg. Az *isangu* csoportosítás bonyolultságát növeli az, hogy a főnevek csoportjelölő prefixumainak egyes és többes számú alakjai különböznek egymástól, valamint ezektől és egymástól is különböznek a velük kötelező módon egyeztetett szóalakoknak, például az igéknek egyes, valamint többes számú formái is. Ez azt jelenti, hogy az e nyelvet beszélőknek a nyelvtani nemet jelölő minimálisan húsz prefixumot kell korrekt módon kezelniük, hiszen ezzel tudják kifejezésre juttatni a nemek szerint is eltérő főnévi kategóriákat (COMRIE 1999: 463).

Ehhez képest az Európában beszélt indoeurópai leánynyelvek egyszerűnek tűnnek. A neolatin és a szláv nyelvekben elsősorban morfoszintaktikailag jelölődik a nyelvtani nem, a grammatikai nemhez tartozó csoportok pedig szinte megegyeznek a deklinációs osztályokkal (TARABAN és KEMPE 1999: 124). Az angolban a grammatikai nem rendszere gyakorlatilag nem tölt be jelentős szerepet, csak a személyek természetes nemére utaló elemek maradtak meg. A harmadik személyű névmásokban figyelhető meg a nemek szerinti különbségtéves: *he*, *his* utal a férfira, *she*, *her* a nőre. Ezen kívül csak néhány nyelvtörténetileg magyarázható ritkaság utal a nyelvtani nem egykor meglévő rendszerére: a hajók például hagyományosan a grammatikai nőnemhez tartoznak.

A mai német főnévi rendszer ezzel szemben meglehetősen bonyolult. Bár tartalmaz mind szemantikai szabályokat (a csak férfira vagy csak nőre referáló főnevek esetében), mind morfoszintaktikai jelölőket (pl. a *-heit*, *-keit*, *-schaft*, *-ung* képzővel képzett főnevek nyelvtanilag nőneműek), a főnevek többségének neve a mai nyelvhasználó számára logikátlannak tűnik, a nyelvtanulónak mindig meg kell tanulnia a főnévvel együtt. A forgalomban levő „Duden-grammatikák” oldalak hosszú során keresztül sorolják a nyelvtani nemhez tartozás szemantikailag, illetve morfoszintak-

tikailag megalapozott szabályait, valamint a számos kivételt. Egyetlen példát kiragadva: A német folyók nevei többségükben nőneműek, kivéve a legnagyobb német folyó grammatikai nemét: *der Rhein*. A jelenség a terület egykori szláv lakosságával függ össze, akik a folyók nevét és legtöbbször nemét is a későbbi korokra hagyományozták. A német nyelv főnévi rendszere tehát a nyelvtani nemekbe sorolás tekintetében – számos okra visszavezethetően – kevésbé transzparens. Ez megnehezíti a nyelvtanulók számára a német nyelv színvonalas használatát, panaszkodnak is eleget a „*der-die-das*“-ra.

2. A nyelvtani nem okozta fordítási problémák

2.1. Nyelvtani nemmel rendelkező nyelvből magyarra

A fordítás folyamatában mindig nehézséget okoz, ha egy, a forrásnyelvben meglevő kategória sajátos szemantikai-pragmatikai jelentését kell „áttenni” egy olyan célnyelven születő szövegbe, amelynek kategóriarendszeréből az hiányzik. Ilyenkor nem lehet szó automatikus átváltási műveletekről, bár a fordítási gyakorlat kimunkált bizonyos bevált eszközöket és módokat ennek a kérdésnek a megoldására.

Szögezzük le mindjárt, a probléma nem a szókészlet egészét, csak annak egy részét – az élőlényeket jelentő lexémákat – érinti. Semmi jelentősége nincs egy magyarra fordított szöveg esetében, hogy németül az ajtó (*die Tür*) szó a nőnemű szavak csoportjába tartozik, az ablakot (*das Fenster*) jelentő szó pedig semleges nemű. Ez a német grammatikai rendszer sajátossága, és a fordítás szempontjától független „belügye”. A grammatikai nem komoly befolyást gyakorol arra, hogyan szerveződik a mentális lexikon egy német anyanyelvű vagy egy németül jól tudó ember elméjében, egy kétnyelvű személy gondolkodásában, de ennek az egyik nyelvről a másik nyelvre való fordítás esetében nincsen jelentősége (HUSZÁR 2001).

Amikor egy szövegben először van szó egy személyről, a neve vagy a külsejének a leírása alapján általában azonosítható férfiként vagy nőként. A továbbiakban többnyire valamely névmási elemmel utalnak rá, tehát a korreferencia világos. Német példával: ha *Max Jäger* szerepel egy szöveg első mondatában, akkor a következő mondat(ok) névmása: *er, der, dieser* nagy valószínűséggel szintén rá utal. A szöveget magyarra fordító személy szintén névmást használ, vagy él a törlés eszközével. Baj csak akkor van, ha az első mondatban nemcsak *Max Jäger* szerepelt, hanem *Ilse Müller* is. Ekkor a magyar fordítónak ki kell találnia valamit, hiszen a nem szempontjából jelöletlen magyar *ő* nem utalhat mindkettőre ugyanazon a szövegrészen belül. A név megismétlésével vagy egy rá utaló köznévi beiktatásával (*a nő, a férfi*) szokták a problémát megoldani. A rövid, szinte kontextus nélküli szövegek számos félreértés forrásai is lehetnek. Egy tévésorozat aktuális részének tartalmi kivonatában szerepelt például a *Hannelore* név, amelynek a jelöltjére a fordító a következő mondatban a *lány* lexémával utalt. Ha ismerte volna a sorozatot, tudhatta volna, hogy az említett *Hannelore* az egyik szereplő intrikus természetű nagynyja. A televízióban bemutatott filmek és azok tartalmi ismertetőinek a lefordításakor szintén sok félreértést okozhat a szereplő neve. Bár nem olyan gyakoriak az ún. nemsemleges nevek, mégis utalni kell a mondatban az *er* vagy a *sie* névmással a szereplő nemére.

A Luca (Luka) név német nyelvterületen általában férfiszereplőt takar, hasonlóan a Mikához. Németországban férfi is viseli a Robin nevet.

A társadalmi nem fordítása szempontjából minden bizonnyal a leghíresebb és legnehezebb Virginia Woolf *Orlando* című műve. A könyv címszereplője a mű cselekményének folyamán férfiból nővé változik. „Az angol nyelvű szövegben a nem megváltozását követik a grammatikai formák is. A mű első mondata a férfitra utaló *he* névmással kezdődik. Szávai Nándor magyar fordításában ebből *fiú* lesz. Orlando nemének megváltozása (az eredetiben az esemény így jelenik meg: *he was a woman*) után a regény szövegében a nőre utaló *she* személyes névmás áll a neve helyett. A magyar fordítás vagy egyáltalán nem tükrözi a nem megváltozását, vagy *fiúnak* fordítja a *he*, *lánynak* a *she* személyes névmást, olyan is előfordul, hogy *őlordsága* lesz a *heből*, *őladysége* a *sheből*” (HUSZÁR 2011: 20).

2. 2. Fordítói problémák magyar szöveg átültetése esetén

Egészen más, de nem kevésbé nehéz feladatok állhatnak a fordító előtt a magyarból egy nyelvtani nemmel rendelkező idegen nyelvre való átültetés során. Klaudy Kinga így ír erről: „Az indoeurópai nyelvekre való fordításkor a magyar szövegek automatikusan konkretizálódnak [...] Ez a kényszerű konkretizálódás nem jelent problémát, ha a magyar szerzőnek nincs különösebb szándéka a nemek konkretizálódásának elkerülésére” (KLAUDY 2007: 178–179). Azt gondolhatnánk, hogy probléma csak élőlények esetében adódik, de ez nem így van.

Mint ahogyan azt Tóth Gabriella magyar versek angol fordításainak elemzésével kimutatta, az angol fordítók gyakran képzelnek el nőként elvont fogalmakat. Juhász Gyula *Sírversében az erény*, Petőfi Sándor *Szobámban* című költeményében a *bal-sors* és a *költészet* jelenik meg női alakban a ráutaló névmások által. Ebben azt az ókorban kialakult európai tradíciót kell látnunk, amely vizuálisan is női ruhába öltöztet elvont fogalmakat, gondoljunk például az egyes műnemeket megszemélyesítő műzsákra.

Még különösebb az állatok nemi csoportba való sorolása: „Az állatok nemi konkretizálódása is sok mindenről árulkodik. Több versben nőnemüként jelent meg a macska, a hattyú, a galamb, a pacsirta, a fülemüle, a liba, míg hímnemüként a kutya, a ló, a delfinek vagy a sas, amit az esetek túlnyomó többségében nem indokolt a forrásnyelvi szöveg” (TÓTH 2014: 555). Ezekben az esetekben történetileg kialakult asszociációs pályák lehetnek a felelősek a döntésért: a *hattyúnyak*, a *macskanő* képe csakúgy belejátszik a döntésbe, mint a hadba szálló vagy vadászatra induló férfihoz kapcsolódó hátszlóé vagy hű kutyáé.

Klaudy Kinga azt írja: „A konkretizálás nem automatikus átváltási művelet, éppen ellenkezőleg, nagyfokú tudatosságot igényel a fordítótól, több szempont egyidejű mérlegelését” (KLAUDY 2007: 183). Mint a fenti példából nyilvánvaló, a célnyelvi kultúra egésze befolyásolja a talán nem is annyira tudatos fordítói döntést.

2.3. A nemet tudatosan homályban hagyó szövegek fordítása

Vannak olyan szövegek, amelyeknek írói tudatosan törekszenek arra, hogy szereplőik társadalmi és biológiai neme homályban maradjon. „Egy Sarah Caudwell írói

álnéven publikáló szerzőnek sikerült egy nemileg semleges szöveget létrehoznia. A mű narrátorként fellépő hősének vagy hősnőjének, *Hilary Tamar* professzornak társadalmi nemére az egész könyv folyamán nem derül fény, a szövegben egyetlen egy utalás sem történik valamely speciális női vagy férfi tapasztalatra [...] Még nagyobb nyelvi bravúr Anne Garréta *Sphynx* című francia nyelvű regénye. Ebben a szerző egy párizsi teológushallgató és egy fekete diszkótáncos szerelmének történetét meséli el úgy, hogy mindkét szereplőjének neme rejtve marad” (HUSZÁR 2009: 39).

Annemarie Schwarzenbach svájci írónő első regénye, egy coming-out szöveg: *Eine Frau zu sehen* (‘Egy asszonyt látni’) csak 2008-ban, születése után csaknem 80 évvel jelent meg. Az első személyű elbeszélőt elvarázsolja „*Ena Bernstein keskeny feje (...), erőteljes és férfiasan tiszta vonásai*”. Őt az olvasó – a heteroszexuális mátrix hatására – férfiként azonosíthatja. Más szereplők megnyilatkozásai sem cáfolják ezt: *ein ganz junger Mensch*-ként utalnak rá. Csak a családtagok és a környezet óvó gondoskodása – nem akarják egyedül hagyni egy szállodában – kelthetnek gyanút a hagyományos értelmezés tekintetében. A szemantikai ambiguitás hozzátartozik a mű atmoszférájához. A biográfiai tények és Schwarzenbach egyéb megnyilatkozásai azonban egyértelművé teszik, hogy itt egy leszbikus identitás születési pillanatáról van szó (HUSZÁR 2011).

Ezeknek az angolul, de még inkább franciául nyelvi bravúrként létrehozott szövegeknek még nem született magyar fordításuk, de semmi gond nem lenne velük. A nyelvtani nem kategóriájával nem rendelkező nyelveken, mint a magyar, könnyűszerrel írhatunk a szereplők nemi hovatartozását homályban hagyó szövegeket. Ezt tette Szécsi Noémi is *Finnugor vámpír* című regényének írásakor. Hőse, Jerne, a vámpírcsalád fiatal tagja, a két nem határvidékén él. Így válaszol egy kérdésre:

„ – Te a fiúkat szereted vagy a lányokat?

– Nem is tudom – tűnődtem – Se a fiúkat, se a lányokat. Nem nagyon szeretem az embereket” (SZÉCSI 2002: 47).

A populáris kultúrában annyira népszerű alkonytörténetek paródiájaként is felfogható írás protagonistája egy gyakorló vámpír: „Ma már lelkem sincs, a múlt év tavaszán hunytam el, azóta a férfiak vérét szívom, akárcsak a nagymamám” (SZÉCSI 2002: 9).

A szerző tudatos döntése volt az első személyben mesélő főszereplő nemének homályban hagyása. (Személyes közlés.) A kitűnő művet több indoeurópai nyelvre – angolra, lengyelre és olaszra – is lefordították. A könyvet angol nyelvre átültető fordító, a kiváló lexikográfus Peter Sherwood egyértelműen nőként jeleníti meg a főszereplőt, ennek nyelvi jelei a rá utaló *she*, *her* névmások. Már a fülszöveg pontosan informálja a főszereplő neméről az olvasót: “Everybody wants to be a vampire these days... don’t they? Not Jerne, who wants a normal life, a steady job, and to be allowed to make **her** own way in the world” (SZÉCSI 2012).

A nyelvi megformálás szempontjából is lebilincselő mű Tompa Andrea *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben* című regénye, a 2013-as év egyik sikerkönyve. A két protagonista szövegei váltják egymást, a szerző meg sem szólal. A főszereplőknek nincsen nevük, fejezetcímek sem segítenek az olvasónak az eligazodásban. A regény

elején még annak az olvasói-értelmezői kulcsnak az alkalmazhatósága sem kizárható, hogy ugyanarról a személyről van szó két ellentétes megközelítésben. Az olvasás folyamán aztán kirajzolódik a két szereplő – egy medikus és egy medika, majd orvos és orvosnő – nagyon is eltérő családi háttere, életvilága. A testi funkciók kendőzetlen, fiziológusi tárgyilagosságú leírásai aztán gyorsan felfedik, mikor szólal meg egy nő, és mikor egy férfi az egymást követő fejezetekben. Bár térben nagyon közel vannak egymáshoz – a kolozsvári egyetemen –, világnézetük, az élet dolgairól kialakított felfogásuk nagyon távol áll egymástól. Mikor véletlenül összefutnak, nem is találják egymást rokonszenvesnek. Egy világégésszerű háború kell ahhoz, hogy sorsuk – társakként, szeretőkként – egymásba fonódjon.

A regényt egyelőre még nem fordították le más nyelvre, de ez egy ilyen kiváló alkotás esetében elkerülhetetlennek látszik. Érdeklődéssel várjuk, hogyan birkózik meg a fordító ezzel a sajátos művel, amely a nem jelöletlenségéből indulva jut el annak erőteljesen kibontakozó jelöltségéig.

3. Nézőpontváltások a fordításban

A fenti szintaktikai, lexikai, grammatikai és az egész szöveg szerveződésére vonatkozó példák azt mutatják, hogy a fordító a genus kihangsúlyozásával vagy elrejtésével, átváltásával vagy át nem váltásával, a nyelvtani nem jelöletlenségének a feloldásával hangsúlyeltolódásokat, nézőpontváltásokat idézhet elő (PRUNČ 2012). Jó példa erre Mándy Iván *Temetők* című novellájának kezdete, amelyben a szereplő neve a magyar olvasó számára jó néhány soron keresztül rejtve marad. A német nyelvű fordításban – a nemre referáló névmás kötelező használatából következően – az első mondat első szava elárulja az olvasónak, hogy a szöveg alánya nőnemű. Azaz, hogy a német olvasó ezt az információt a szöveg nyitóelemeként kapja meg, más nézőpontból követi végig a cselekményt, mint a magyar olvasó, akinek az alany nemének „kiderítése” a szöveg interpretációjának része. Az eredeti szövegben (MÁNDY 1983, idézi KLAUDY 2007: 298) ez a hiátus fontos feszültségkeltő és szövegösszetartó erő, míg a német nyelvű szövegben csak egy információ a sok közül. A példát idézi Klaudy (2007: 298), és elemzésében rámutat arra, hogy egy „résztinformáció”, mint például a nyelvtani nem vagy a biológiai nem jelölése által gyakran előfordul, hogy a fordító az olvasó számára már a szöveg elején tényként közöl egy olyan információt, amit a szerző a szöveg elején még titokban szeretett volna tartani. PRUNČ (2012) a nyelvtani nem szövegbeli megjelölését vagy kihagyását szintén koherencia-eszköznek tekinti, és kiemeli, hogy a nyelvtani nemmel rendelkező és a német morfoszintaktikai eszközökkel is kifejező forrásnyelvek esetében az is kihívás a fordító számára, ha olyan nyelvre kell fordítania, ahol a nyelvtani nem jelölt kategória, de nincsenek például az igeragozásban a nemre is referáló elemek. Példaképpen Brane Mozetič *Angeli* című regényét említi, amely eredetileg szlovén nyelven íródott. A forrásnyelvi szövegben a nyelvtani nemek és más morfoszintaktikai elemek egyértelműen kijelölik a szereplők nemét, míg a német fordításban (*Schattenengel* 2004) az egyes dialógusokban néha csak oldalakkal később derül ki, hogy nő, férfi vagy éppen a homoszexuális elbeszélő az, aki megszólal. Ez a fajta

nézőpontváltás azt eredményezi, hogy az olvasó csak nehezen tud eligazodni a szövegben, aminek következtében sérülhet az irodalmi alkotás művészi hatása (PRUNČ 2012). Ezek a nézőpontváltási példák valójában a forrásnyelv és a célnyelv adottságaitól függő lehetőségek vagy korlátok, és nem a fordító teljesen szabad döntései.

A nézőpontváltásnak van azonban olyan típusa is, ami a fordítás ideológiai dimenziójával függ össze, véli FLOTOW (2011), mivel a fordító gyakorta nem tud (esetleg nem is akar) semleges maradni a lefordítandó szövegben közvetített ideológiával szemben. Az 1970–1980-as években amerikai, kanadai és francia feminista nyelvészeti megközelítések nyomán a fordítástudományban is megfogalmazódott a kérdés, miképpen érvényesül a fordító nézőpontja a fordításban, és hogy valamilyen módon hatást gyakorol-e a fordító neve a fordításra.

3.1. Genderszemponitú fordításkutatás

A fordító nézőpontjának érvényesülése által a fordítások hozzájárulhatnak a társadalmi nézőpontok megváltoztatásához. Ezt a célt követve az 1980-as évektől kezdve bontakozott ki (posztkolonialista, konstruktivista és dekonstruktivista elméletekre támaszkodva) a feminista, illetve a gender szempontot is figyelembe vevő fordításkutatás. MESSNER és WOLF (2000) a feminista fordítástudomány számára két alapvető területet jelölnek ki:

(1) Fordításkritika és fordításelemzés:

Példa: Elisabeth Schnack fordította németre Carson McCullers 1961-ben megjelent *The Ballad of the Sad Café* című kisregényét. Németül először 1971-ben adta ki a zürichi Diogenes Kiadó a *Die Ballade vom traurigen Café* című kötet címadó írásként. Az alkotás főszereplője Miss Amelia, egy, a hagyományos férfi-női értékrendet nem követő és meglehetősen férfias külsejű nő. A német nyelvű fordításban a szóhasználat révén vagy csak egy-egy betoldott partikula segítségével az eredeti műhöz képest, ahogy haladunk a szövegben előre, úgy válik számunkra egyre ellenszenvessebbé Miss Amelia. BEUREN (2005) tüzetesen foglalkozott a szöveggel, és megállapította, hogy a német szövegben újra és újra felbukkannak olyan értékrendet és értékítéletet sugalmazó kifejezések, amelyeknek nyilvánvalóan az a funkciójuk, hogy fenntartsák a rendet. BEUREN (2005) ezt úgy fogalmazta meg, hogy a *translation effect* ellenkező irányba viszi az olvasót, mint az az eredeti mű szándéka volt. Az olvasó számára tehát az a lehetőség, hogy pozitívan értékelje Miss Amelia figuráját, már eleve kizárt, míg ezt a kérdést McCullers, a szerző az olvasóra bízta, és Amelia személyében egy új, nem konvencionális nőtipust mutat be. A fordításban azonban Amelia elmarasztalásának lehetünk a szemtanúi és annak, hogy a fordító a fordításával megerősíti a hagyományos sztereotipikus szerepfelfogást.

Az utóbbi évek filológiai kutatásai tárták fel, hogy Miss Amelia modellje az az író és fotográfus Annemarie Schwarzenbach volt, akivel McCullers egy ideig szenvedélyes leszbikus szerelemben élt együtt (HUSZÁR 2011).

(2) Feminista szempontú fordítás és bizonyos szövegek újrafordítása:

Példa: Sibilla Aleramo elbeszélő jellegű önéletrajzi írása *Una donna* címmel 1907-ben jelent meg először, és elsőként konstruált meg egy progresszív nőképet olasz nyelvterületen. Első kiadásban nem tudott azonban olyan sikert elérni, mint az 1970–1980-as években fellángoló olasz nőmozgalmak idején. Ennek köszönhetően több kiadást is megért, több nyelvre is lefordították, vagy éppen újrafordították. Német nyelvű fordításban a mű legelőször 1908-ban jelent meg, *Eine Frau* címmel. 1977-ben a művet újra lefordították. SCHWAB (2002) elemzésében összevetette a két fordítást és bebizonyította, hogy mindkét fordító a saját nézőpontjából értelmezte az írást, és ennek megfelelően kontextualizálta is a műben megkonstruált nőképet. Az első, az eredeti mű megjelenését követő német fordításban a főszereplő nő cselekvéseinek leírásában a fordító (Nina Knoblich) nagyon gyakran használt szenvedő szerkezetet vagy más, a cselekvő személyét háttérbe szorító nyelvi megoldásokat. Ezáltal a főszereplő elveszítette aktivitását, és pont az az aspektus, amelyre a szerző, Sibilla Aleramo a nőkép-konstrukciójában a legfőbb hangsúlyt helyezte, így szinte elveszett: a főszereplő passzívvá vált, holott a cél az új nőtípus aktivitásának megmutatása lett volna. Miért döntött egy ellenstratégia mellett a fordító? SCHWAB (2002) szerint ennek oka az akkori német társadalmi viszonyok konzervativizmusában keresendő, azaz a fordító nem akarta az olvasóközönséget megbotránkoztatni. Az 1970-es évek nőmozgalmainak idején készült újrafordítás (Michaela Wunderle munkája) nemcsak hogy nem hagyta ki a megbotránkoztató jeleneteket a fordításból, hanem meg is erősítette azok társadalomra gyakorolt hatását. Az újrafordításban a főszereplő valódi szubjektummá válik, akinek cselekvései önállóak és határozottak. A két egymástól eltérő fordítási stratégia más-más identitáskonstrukciós elemekkel ruházza fel a főszereplőt, a korábbi fordítás tompítja a nő szubjektummá válásának folyamatát, míg az újrafordítás egyértelműen feminista pozícióból szólal meg.

E két terület szorosan összefügg egymással, hiszen az első jelentős feminista fordításkutatók (pl. Barbara Godard, Cherry Simon) maguk is gyakorló fordítók voltak, és a nők közös és sajátos érdekeit szándékoztak képviselni a fordításon keresztül is. Ezért vállalkoztak korábbi fordítások kritikájára, kijavítására, újrafordítására. Eközben kidolgozták a saját fordítási stratégiáikat és megoldásaikat, amelyekkel meggyőződésük szerint rá tudták irányítani a nőket diszkrimináló nyelvhasználatra a figyelmet, és részben ki tudták igazítani a férfiközpontú fordítások kirekesztő jellegét. SIMON (1996, idézi PRUNČ) és GODARD (1990) a fordítástudományban kialakult feminista diskurzus elméleti hátterének a megteremtésében is úttörő szerepet vállaltak. GODARD (1990) a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegekhez íródott előszókat vetette össze, és megállapította, hogy a nézőpontváltás legtöbbször már a fordításhoz készült előszóban vagy bevezetőben megtörténik. SIMON (1996, idézi PRUNČ) különböző irodalmi alkotásokat vetett össze eredeti nyelven és fordításban, és úgy találta, hogy témaspecifikus és ideológiaspecifikus jelenség a fordításban az ún. nemi szempontú nézőpontváltás, és akkor következik be, ha például a női szubjektum narratív elbeszélését a férfi és a női fordítók különbözőképpen adják vissza. Elemzéseiben arra a következtetésre jutott, hogy a fordítók általában beleszövik a fordításba a ne-

mileg specifikus, saját, nőként vagy férfiként megélt tapasztalataikat, és ezzel eltolódást hoznak létre az eredeti szövegben megkonstruált identitáshoz képest. SIMON (1996, idézi PRUNČ) szerint ez nemcsak nemi szempontból specifikus átváltást jelent, hanem narratív átváltást is, mert a fordító azt is érzékeltetheti a fordításon keresztül, hogy egyetért-e vagy sem az eredeti szövegben közvetített nemi szerepekre és ideológiákra vonatkozó felfogással. GODARD (1990) is felhívja a figyelmet arra, hogy az eredeti szöveg genderrel kapcsolatos nézőpontjának a következetes megtartása vagy elvetése azért fontos, mert a szöveg interpretációjának folyamatában az olvasó a szöveg hatására átkeretezi, megerősíti vagy megkérdőjelezi saját, genderrel kapcsolatos tudását. Ebben a keretben a fordítás nem pusztán reprodukció, hiszen a lefordított szövegben újrakonstruálódik az eredeti szöveg nézőpontja, és bőven van rá példa, hogy ebben a folyamatban nézőpontváltás következik be, progresszív vagy regresszív értelemben véve.

3.2. Genderszemponturn fordítási stratégiák

A fordítónak több eszköze is van arra, hogy saját meggyőződését a fordításba beleépítse, és olyan stratégiákat alkalmazzon, amelyekkel egyetértését vagy ellenvéleményét explicit vagy implicit módon kifejezheti. VENUTI (1995, 1998) megközelítését alapul véve ez azt jelenti, hogy a fordító nem bújhat ki a kulturális, társadalmi és politikai felelősségvállalás alól, amit a munkája eredményez. VENUTI (1995, 1998) szerint a konkrét fordítást megelőzően mindig azt a döntést kell meghoznia a fordítónak, hogy ún. *domesztifikáló* vagy *konfrontatív* hatást akar-e kiváltani. Az első esetben arról van szó, hogy a fordító igazodik az országában, nyelvében és kultúrájában alapvetően elfogadott elképzelésekhez, és ha a lefordítandó szöveg ezekkel ellentétes állásponton van, akkor olyan fordítói stratégiákat választ, amelyek tompítják az eredeti szöveg radikális, a tradicionálistól eltérő álláspontját, és ezzel gyengíteni fogja az eredeti szöveg feminista megnyilvánulásait vagy a patriarchális világkép elleni kritikáját. Ennek a tompító hatásnak a regresszív fordítási stratégiák felelnek meg a legjobban. A konfrontatív fordítói magatartás célja, hogy beavatkozzon a szövegbe, és egyrészt kiemelje az olvasó számára a célnyelvi kultúrától eltérő tartalmakat, erősítse az ezek elfogadására irányuló társadalmi attitűdöt, illetve rávilágítson az olvasó számára azokra a pontokra, ahol a forrásnyelvi szöveg megfogalmazásai például szexista vagy rasszista jellegűek. GODARD (1990) ezt a fordítói tevékenységet nevezte újraírásnak (*re-writing*), és úgy vélte, hogy a szövegbe való pozitív vagy negatív beavatkozás által nemcsak az eredeti szöveg kritikai szempontú újraolvasása valósul meg (*re-reading*), hanem folytatódik az alkotói folyamat is, és a fordító a fordításban folytatja az eredeti, forrásnyelvi szöveget.

3.2.1. Progresszív fordítási stratégiák

A feminista szempontú, progresszív stratégiákat alkalmazó fordítások háttérében két fontos elméleti megközelítés áll. Az egyik Justa Holz-Mänttari nevéhez fűződik, aki a láthatatlanul cselekvő fordító paradigmáját felforgatván azt állította, hogy a fordító látatja magát az általa lefordított szövegen keresztül. Ebben az elméleti keretben a

fordító reflektál a saját munkájára, kommentálja azt, vagy éppen a fordításán keresztül is képviseli meggyőződését bizonyos társadalmi kérdésekkel kapcsolatosan. HOLZ-MÄNTTÄRI (1984) képletesen szólva kiléptette a fordítót a „hű szolga/a hű szolgálólány” metaforikus koncepciójából. A fordítónak van tehát egy bizonyos cselekvési szabadsága, amelynek keretein belül tükröztetheti individuális meggyőződését, és kísérletezhet szokatlan fordítói megoldásokkal is. A másik elmélet RESCH (2001) megfontolásai alapján bontakozott ki: A feminista fordítónők az általuk megélt női tapasztalati világ, a kirekesztés és az elnyomás pozíciójából közelítenek a lefordítandó szöveghez, és a szöveggel való munkába ezt a nézőpontot is – többkevesebb tudatossággal – beleolvasztják. RESCH (2001) úgy fogalmaz, hogy a fordítónők saját feminista tudatukat újrakonstruálják a lefordított szöveg felületén is.

A feminista szempontú fordítástudományi munkák a fenti két koncepción túl általános érvennyel hivatkoznak NORD (1993) funkcionális fordításkoncepciójára is. Ebben központi helyet foglal el a fordítás folyamatában az, hogy a fordító a fordításán keresztül az olvasók felé szerepeket, ideológiákat és egy komplex szociokulturális szemléletvilágot is közvetít, vagyis a fordító eszköztárát nemcsak a nyelvi, a stilisztikai, a pragmatikai vagy az intertextuális különbségek határolják be, hanem például a fordító genderérzékenyége is. Különösen fontos lehet a genderkompetencia az ekvivalens és egyben funkcionális fordítás létrehozásában akkor, ha például a szerző a női protagonistákat hangsúlyosan akarja láthatóvá tenni a célnyelvi szövegben, és ezt a szöveget egy olyan célnyelvre kell lefordítani, amelyben nincsenek nyelvtani nemek. STAHLBERG és SZESNY (2001) úgy vélik, hogy a német nyelvben a szó belsejében nagy kezdőbetűvel írt I-knek szimbolikus és identitásformáló szerepük van, amit a fordítónak a fordításon keresztül is közvetítenie kell. Ha a fordító a koncepció mögötti szándékot nem tudja megjeleníteni a fordításban, és a nemre referáló elemeket kihagyja a fordításból, akkor teljesen megváltoztatja az eredeti szöveg társadalmi látószögét. A német nyelvben a „nagy I betűs” formának (pl. *PolitikerInnen*, *WissenschaftlerInnen*) nemcsak az a szerepe, hogy explicit módon láthatóvá tegye a nőket, hanem az is, hogy a szöveg referenciatartományába bevonja őket. STAHLBERG és SZESNY (2001) tanulmánya bizonyította, hogy az ún. párhuzamos formák használata (pl. *Bürger und Bürgerinnen*) nem segíti elő olyan intenzíven a nők mint protagonisták és potenciális cselekvők hangsúlyos észlelését a szövegekben, mint a szót magát ugyan kettétörő, figyelemfelkeltő „nagy I”. A kérdés tehát az, hogy mit tegyen a fordító, ha például magyarra kell fordítania a fenti szóalakokat. Ha a mindkét nemre utaló „generikus maskulinum” talaján állva a „politikuskok, tudósok” fordítás mellett dönt, akkor recepciójával és egyben fordítói magatartásával is kitörölte a szövegből a jelzett társadalmi problémát, és nem tulajdonított jelentőséget a szöveg ilyen jellegű értelmezésének. Ha a mindkét nemet megnevező szóalak párhuzamos fordítását választja (*polgárok és polgárnők*), akkor – mivel az olvasónak nem világos, milyen eredeti szövegbeli kontextus alapján döntött így a fordító –, nemcsak hosszabbá és nehezebben olvashatóvá teszi a célnyelvi szöveget, hanem pragmatikai szempontból átlépi a célnyelvi szövegek kultúra szabályait is. Az ilyen jellegű problémákat a fordításokban lábjegyzetek segítségével szokták

megoldani a fordítók. A feminista meggyőződésű fordítók azonban nemcsak a szöveg felületén igyekeznek kijavítani a nőket kirekesztő, diszkrimináló nyelvi formákat, hanem a szöveg mélyebb rétegeiben is rámutatnak a nyelvhasználat és a nemekről való dichotomikus, patriarchális gondolkodás közötti párhuzamokra.

FLOTOW (2011) a következőkben foglalja össze a feminista szempontú fordításokban alkalmazható stratégiákat, melyek célja az, hogy a szövegbe való beavatkozások révén közvetítsék az olvasók számára a fordító nézőpontját:

- az eredeti szöveg kiegészítése (pl. magyarázó alcím betoldása),
- az eredeti szöveg reflexiója (pl. bevezető írása a fordítás elé, szójegyzék készítése a fordításhoz, lábjegyzetek alkalmazása, szóhasználati útmutató a fordításban használt kifejezések értelmezéséhez),
- intervenció (pl. az eredeti szöveg egyes részeinek a megváltoztatása).

Ezen megoldások megvitatására, új fordítói elképzelések kialakításra jött létre 1984-ben Québecben egy munkacsoport, ahol írók, fordítók és nyelvészek dolgoztak együtt. A munkacsoport tagjai (pl. Barbara Johnson, Susanne de Lotbinière-Harwood, Lori Chamberlain) azon munkálkodtak, hogy a szövegeket kimozdítsák a patriarchális kötöttségekből, és fordítói munkájuk által az új nőmozgalmakat képviselő írónők szélesebb körben való megismerését lehetővé tegyék. Két legfontosabb munkamódszerük a már fentebb is említett *re-reading* és a *re-writing* volt. Jellemzően sok szójátékot találtak ki, és a szövegekben szándékosan használtak kétértelmű kifejezéseket, a megszokottról eltérő írásmódot és neologizmusokat. Lotbinière-Harwood ezt a fordítói magatartást a „*re-belles et infidèles*” kifejezéssel foglalta össze (LOTBINIÈRE-HARWOOD 1991: 98). Ezen radikális megoldások mellett az is előfordult, hogy a fordító a szövegben dőlt betűvel jelezte, mely szavakat vagy szövegrészeket tekinti a nőkre nézve el nem fogadhatónak.

A progresszív fordítási stratégiákat az utóbbi időben a legkövetkezetesebben a Biblia újrafordítása példázza. A projekt az evangélikus egyház támogatásával 2001-ben vette kezdetét, a *Bibel in gerechter Sprache* 2006-ban került kiadásra. A projekt célja a Biblia „igazságos” újrafordítása volt. Ez pedig a mindkét nemet egyenlően figyelembe vevő nyelvhasználaton alapszik (*gerechte Sprache*). A nőket diszkrimináló megfogalmazások kiigazítása és a nőkre nem referáló nyelvi elemek betoldása volt az a két stratégia, amelyeknek az alkalmazásával a Biblia szövegében a generikus maskulinum alakokat átírták. LEUTZSCH (2005) szerint ez nem egyszerűen úgy működött, hogy a hímnemű alakok mellé odaírták a női alakokat is, hanem a referenciatartományok kibővítésével a szöveg új értelmet is nyert. Jól mutatja ezt a *Jünger* (tanítvány, követő) szó, aminek feminin alakja azt is szemantizálja, hogy Jézusnak minden bizonnyal női tanítványai, követői (*Jüngerin*) is voltak. A Biblia feminista újrafordítása éles kritikát és hatalmas visszhangot váltott ki nemcsak német nyelvterületen. A projektben részt vevő fordítók (nők és férfiak) számára nem volt kérdéses, hogy a Biblia nyelvezete patriarchális társadalmi struktúrákat képez le és erősít meg, ezért a konkrét fordítási megoldások kidolgozásában az ún. inkluzív nyelvhasználatot követték, és nem riadtak vissza szokatlan alakok használatától sem (*Brüder und Schwestern, Apostel und Apostelin*). Munkájukat „az eredeti szövegen

elvégzett korrektúraként” (LEUTZSCH 2005: 31) interpretálták. EBACH (2005) a Biblia feminista szempontú újrafordítása kapcsán úgy véli, hogy ez a kísérlet jó példa a transzformáló fordításra, hiszen itt nemcsak egy-egy mondat vagy egy szövegrész gondolatiságának újraértelmezéséről volt szó, hanem egy új nézőpont egységes és következetes megvalósításáról. Tehát itt nemcsak arról volt szó, hogy a fordítók a lexémák szintjén váltottak át és például olyan kiegészítéseket alkalmaztak, mint *Josephs Brüder und Schwestern*, azaz a nőket is láthatóvá tették és megszólították. Ezek mellett gyakran választották az ún. nemsemleges fordítási stratégiát is, amit nemcsak betoldással oldottak meg, hanem a nemet nem jelölő többes számú alakok használatával is erősítettek. Így például a *Josephs Brüder* helyett több bibliai történetben is a *Josephs Geschwister* kifejezést használták. Ezek a fordítási megoldások a szöveg szintjén fontos nézőpontváltásokat eredményeztek. A konkrét fordítói döntések végül olyan megoldásokban öltöttek testet, mint például a *Herr* szó kerülése a *Gott* szinonimájaként, vagy az *er* névmás helyett a *GOTT* nagybetűs írásmód beiktatása a szövegbe. A patriarchális világkép „átváltását” a DU mint megszólító és mint referáló alak használata (az általános GOTT helyett) is hatásosan támasztotta alá.

3.2.2. Regresszív fordítási stratégiák

A feminista és genderszemponitú fordítástudomány egyik kulcskérdése, hogy a fordító neme van-e valamilyen hatással a lefordított szövegre (2011). MESSNER (2002) ezt a kérdést vizsgálta meg közelebbről, amikor Oriana Fallaci 1975-ben megjelent *Lettera a un bambino mai nato* című regényének német fordítását elemezte abból a szempontból, hogy a férfi fordító (Heinz Riedt, 1977, *Brief an ein nie geborenes Kind*) milyen lexikai elemek használatával tesz kísérletet a női test, a terhesség és a szülés folyamatának leírására. A regény részben autobiografikus, részben pedig fikatív elbeszélés, párbeszéd a méhben fejlődő gyermekkel, a leendő anya és a gyermeket váró nő párbeszéde önmagával. MESSNER (2002) elemzése szerint a férfi fordítónak a konkrét és a metaforikus szövegértelmezési lehetőségeket nem minden esetben sikerült egymásra vetítenie, míg ez az eredeti olasz nyelvű szövegben éppen az egyik legfontosabb szövegjellemző. Például a német fordításban a *nähren* (táplálni jelentésű) igét választotta a fordító annak az emocionális és egyben materiális kapcsolatnak az érzékeltetésére, hogy az újszülöttet azonnal szoptatni szeretné az anya. Az eredeti szövegben az ige jelentése magában foglalja a táplálást, a szoptatást, a gyermekről való szerető gondoskodást. A német ige ezzel szemben csak a materiális jelentést adta vissza. A regény egyik, visszaemlékezések szilánkjaiából álló fejezetében a gyermeket váró nő sorra veszi, milyennek látták, mondták a férfiak a terhes nőket a lépcsőházban, a kocsában vagy a szülőszoba előtt, és megállapítja, hogy bár a férfiak ezekben a beszélgetésekben úgy tekintenek magukra, mint a „nevetségesen nagy has” okozójára, ám alig várják, hogy a nők hasa ismét „üres” legyen. A regényt németre fordító férfi fordító ebben a kontextusban a *nevetségés* szó használatára tette a hangsúlyt, míg az eredeti szövegben emellett a jelző mellett ott szerepelt az *eltorzult* szó is. MESSNER (2002) ezt úgy interpretálja, hogy a fordító csak a férfi beszélők szempontjából értelmezte a jelenetet, és teljesen figyelmen kívül hagyta a

visszaemlékező női beszélő perspektíváját. MESSNER (2002) elemzése szerint a legtöbb problémát a nőgyógyászattal és szüléssel kapcsolatos szövegrészek jelentik, mert a lefordított szövegben itt is csak a férfi nézőpont és bizonyos mértékig a férfiak által használt szókincs érvényesül. Fallaci regényében a meg nem született gyermekhez fűződő érzelmek állnak a szöveg középpontjában, aminek jó része törlődik a fordító szóhasználata miatt. Az eredeti szövegben a „*szíve alatt hord*” szókapcsolat szerepel gyakran, amit a fordító egyszerűen az „*im Bauch tragen*“ (hasában hord) kifejezéssel adott vissza legtöbbször.

A következő példa azt mutatja, hogy a fordító a szereplők nemének háttérbe helyezésével és az általános többes számú névmás használatával fontos tartalmi eltolódást hozott létre a célnyelvi szövegben. D. H. Lawrence *Women in Love* című regényének két fordítása is ismert német nyelven. Mindkettőnek ugyanaz a címe: *Liebende Frauen*. Mindössze öt év telt el a két fordítás között, az egyik 1927-ben jelent meg, a másik pedig 1933-ban. A kiadó is ugyanaz (Insel Verlag). Az első fordítást Therese Mutzenbecher, a másikat Herbert E. Herlitschka készítette. KUNZ (2002) elemzése szerint az első fordítás szinte leplezetlenül adja vissza az eredeti műben izzó szexualitást, nem riad vissza obszcén kifejezések használatától sem, és a korabeli kritika szerint nagyon pontosan tudta Lawrence nyelviségét és annak minden többértelműségét is láttatni. A második fordítással és a férfi fordító gondolati sémáival nemcsak az a baj, hogy számos olyan részletet kihagyott a szövegből, amiben a női szereplők ruházatának a leírása szimbolikusan közvetíti a szereplők hangulatát, hanem az is, hogy a szöveg nézőpontját tette maszkulinná (KUNZ 2002). A regény férfi fordítója átkonstruálta a szöveget, mert befejezte a mondatokat, kiegészítette a mondatrészleteket, míg a szöveg női fordítója teljesen belehelyezkedett a „nőies” stílus szövegfolyamába és pont ott hagyta nyitva az értelmezési kereteket, ahol a hagyományos férfi és női szerepeket és társadalmi hierarchiákat a regény megtörni szándékozott (KUNZ 2002). A férfi fordító ezeket az értelmezési lehetőségeket lezárta, hogy a szerepfelfogásokat a hagyományos koncepciókba visszaterelhesse. Jó példa erre a regény egyik kerti jelenete, ahol mind a négy főszereplő (két nő és két férfi) jelen van, a szerelem és a szexualitás közötti viszonyról folyik a beszélgetés. Az eredeti szövegben külön mondatokban jelennek meg a női és a férfi szereplők reakciói, pl. elpirulás, elmosolyodás, megütközés egy kérdéssel stb. A fordításban csak vesszővel elválasztott tagmondatokban szerepelnek ezek. Végül a jelenetben a nők felállnak a kényelmes karosszékekből, és véget akarnak vetni a kényelmetlen beszélgetésnek, mert kínosnak találják, hogy a férfiak hol elsápadnak, hol elvörösödnek a nekik feltett kérdések miatt. A női fordító pontosan követi a reakciósémákat, míg a férfi fordító a négy szereplő reakcióit egybemossa, mivel az *ők* névmást generikus értelemben használja (KUNZ 2002). A fordításban így a jelenet lezárásában az eredeti történésnek éppen a fordítottja áll elő: nem a férfiak, hanem a nők pirulnak bele a kényes és bizalmas kérdések feltevésébe. Meglehet, hogy ez lényegtelen részlet a fordítás egészét tekintve, de a nemi szerepek szempontjából nézve a sok, a fordító által ehhez hasonlóan felületesen kezelt részlet egy hagyományos struktúrájú nemiszerep-készletet erősít meg, és kitörli a Lawrence által gyakorolt társadalomkritika fontos elemeit a szövegből.

Összefoglalás

Mindezek a példák azt mutatják, hogy az irodalmi művek LOTMAN (2002) által hangsúlyozott immanens sokértelműsége nemi szempontból is többféle olvasatot s ennek megfelelően fordítást is lehetővé tesz, sőt legitimál. SIMIGNÉ (2006) részletesen foglalkozik a nyelvi rendszer és a beavatkozó jellegű feminista fordítások, a nyelvi referencia és a nemekre való utalás lehetőségeivel különböző nyelvekben, és mindezeknek az olvasóra, illetve az olvasó interpretációjára gyakorolt hatásával. Megállapítja, hogy az eredeti művek és fordításaik gender-szemponútú olvasata megváltoztathatja nemcsak a gender és a fordítás viszonyát, hanem az olvasó nézőpontját is. A fentiekben elemzett köznyelvi és irodalmi alkotásokból származó példák is megerősítik, hogy nemcsak a fordítók váltanak át vagy sem, hanem a fordítás hatásként az olvasók is.

Irodalom

- BEUREN, D. 2005. *Das Konstrukt der Frau in der Translation*. Graz: Leykam.
- COMRIE, B. 1999. Grammatical Gender Systems. A Linguist's Assessment. *Journal of Psycholinguistic Research*. 28. 457–466.
- EBACH, J. 2005. Zur Wiedergabe des Gottesnamens in einer Bibelübersetzung. In: KUHLMANN, H. (Hg.) *Die Bibel – übersetzt in gerechte Sprache*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus. 150–158.
- FLOTOW, L. von. 2011. *Translation and Gender*. Ontario: University Ottawa.
- GODARD, B. 1990. Theorizing Feminist Discourse / Translation. In: BASSNETT, S.–LEFEVERE, A. (eds.) *Translation, History and Culture*. London: Pinter. 87–96.
- HOLZ-MÄNTTÄRI, J. 1984. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- HUSZÁR Á. 2001. A nyelvtani nem a mentális lexikonban. *Modern Nyelvoktatás*. VII. évf. 3–4. szám. 1–8.
- HUSZÁR Á. 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők kommunikációja és nyelvhasználata?* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- HUSZÁR Á. 2011. A nő az aranyszem tükrében: Annemarie Schwarzenbach. In: *A nő terei*. Budapest: L'Harmattan. 44–52.
- KLAUDY K. 2007. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- KUNZ, R. 2002. Wo bleibt die Frau in Women in Love? Genderspezifischer Übersetzungsvergleich von D. H. Lawrence' Women in Love. In: GRBIČ, N.–WOLF, M. (Hg.) *Grenzgängerinnen. Zur Geschlechterdifferenz in der Übersetzung*. Graz: IFT. 83–98.
- LAKOFF, G. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London: University Chicago Press.
- LEUTZSCH, M. 2005. Dimensionen gerechter Bibelübersetzung. In: KUHLMANN, H. (Hg.) *Die Bibel – übersetzt in gerechte Sprache*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus. 16–35.

- LOTMAN, Jurij 2002. A szöveg mint értelemgeneráló rendszer. In: *Kultúra és intellektus*. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra, a történelem szemiotikája köréből. Budapest: Argumentum.
- MESSNER, S. 2002. Frauensprache in Männerhand – Oriana Fallacis Lettera a un bambino mai nato in deutscher Übersetzung. In: GRBIČ, N.–WOLF, M. (Hg.) *Grenzgängerinnen. Zur Geschlechterdifferenz in der Übersetzung*. Graz: IFT. 99–113.
- MESSNER, S.–WOLF, M. 2000. *Mittlerin zwischen den Kulturen – Mittlerin zwischen den Geschlechtern? Studie und Praxis feministischer Übersetzung*. Graz: Leykam.
- NORD, Ch. 1993. *Einführung in das funktionale Übersetzen*. Tübingen: Francke.
- PRUNČ, E. 2012. *Entwicklungslinien der Translationswissenschaft*. Berlin: Frank und Timme.
- RESCH, R. 2001. Übersetzen als Empowerment. Zum Verhältnis von Text, Diskurs und Macht. In: MESSNER, S.–WOLF, M. (Hg.) *Übersetzung aus aller Frauen Länder. Beiträge zu Theorie und Praxis weiblicher Realität in der Translation*. Graz: Leykam. 119–126.
- SCHWAB, S. 2002. Zwei Übersetzungen von Sibilla Alemaros Una donna im Kontext emanzipatorischer Prozesse. In: GRBIČ, N.–WOLF, M. (Hg.) *Grenzgängerinnen. Zur Geschlechterdifferenz in der Übersetzung*. Graz: IFT. 69–82.
- SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: Stúdium.
- STAHLBERG, D.–SCZESNY, S. 2001. Effekte des generischen Maskulinums und alternativer Sprachformen auf den gedanklichen Einbezug von Frauen. *Psychologische Rundschau*. Vol. 52. No. 3. 131–140.
- TARABAN, R.–KEMPE, V. 1999. Gender processing in native and nonnative Russian speakers. *Applied Psycholinguistics*. Vol. 20. 119–148.
- TÓTH G. 2014. A nyelvtani nem kategóriájának fordítási kérdései. In: LADÁNYI Mária–VLADÁR Zsuzsa–HRENEK Éva (szerk.) *Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák*. I–II. 1/552–557.
- VENUTI, L. 1995 (1998). *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London: Routledge.
- VIGLIOCCO, G.–ZILLI, T. 1999. Syntactic Accuracy in Sentence Production: The Case of Gender Disagreement in Italian Language-Impaired and Unimpaired Speakers. *Journal of Psycholinguistic Research*. Vol. 28. 623–648.

Források

- ALERAMO, Sibilla 1907. *Una donna*. Firenze: Bemporad.
- ALERAMO, Sibilla 1908. *Eine Frau*. Marburg: Marquart. (übersetzt von Nina Knoblich)
- ALERAMO, Sibilla 1977. *Eine Frau*. Berlin: Neue Kritik. (übersetzt von Michaela Wunderle)
- Bibel in gerechter Sprache*. 2011. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- FALLACI, Oriana 1975. *Lettera a un bambino mai nato*. Milano: Rizzoli.

- FALLACI, Oriana 1977. *Brief an ein nie geborenes Kind*. Frankfurt an der Oder: Reclam. (übersetzt von Heinz Riedt)
- LAWRENCE, David Herbert 1921. *Women in Love*. London: Martin Secker.
- LAWRENCE, David Herbert 1927. *Liebende Frauen*. Berlin: Insel. (übersetzt von Therese Mutzenbecher)
- LAWRENCE, David Herbert 1933. *Liebende Frauen*. Berlin: Insel. (übersetzt von Herbert E. Herlitschka)
- MÁNDY Iván 1983. Temetők. In: MÁNDY Iván: *Átkelés. Elbeszélések*. Budapest: Magvető.
- MÁNDY Iván 1993. Friedhöfe. In: *Liebe. Ungarische Kurzprosa aus dem 20. Jahrhundert*. Budapest: Corvina. (fordította: D. Koriath)
- MCCULLERS, Carson 1961. *The Ballad of the Sad Café*. New York: Penguin.
- MCCULLERS, Carson 1971. *Die Ballade vom traurigen Café*. Zürich: Diogenes. (übersetzt von Elisabeth Schnack)
- MOZETIČ, Brane 1996. *Angeli*. Ljubjana: Aleph.
- MOZETIČ, Brane 2004. *Schattenengel*. Wien: Passagen Verlag. (übersetzt von Andreas Leben)
- SZÉCSI Noémi 2012. *The Finno-Ougrien Vampire*. Stork Press. (Transl. by Peter Sherwood)
- SZÉCSI Noémi 2002. *Finnugor vámpír. Vérmese*. Budapest: Európa.
- TOMPA Andrea 2013. *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*. Pozsony: Kalligram.
- WOOLF, Virginia 1977. *Orlando*. (Fordította: Szávai Nándor) Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- WOOLF, Virginia 2013. (1928) *Orlando*. New York: Penguin.